ULUSLARARASI

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU

IX

11-12-13 KASIM 2016

BİLDİRİLER CİLT I

ÜSKÜDAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI 1984

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
IX

11-13 Kasım 2016

BİLDİRİLER
I

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX

KOORDİNATÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU
PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN (BAŞKAN)
PROF. DR. ABDUL RAHIM ABU-HUSAYN
PROF. DR. ABDURRAHİM BENHEDDA
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AMIR PASIC
PROF. DR. ARİF BİLGİN
BEŞİR AYVAZOĞLU
PROF. DR. ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. ERHAN AFYONCU
PROF. DR. FAHRİ OVALI
PROF. DR. FATİH M. ANDI
PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
PROF. DR. GEOFFREY GREATREX
PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ
PROF. DR. HEDDA REINDL-KIEL
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. İSKENDER PALA
PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL
PROF. DR. MACHIEL KIEL
PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ
PROF. DR. MUHAMMED AFİFİ
PROF. DR. MUHAMMED ARNAUT
PROF. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞÇI
PROF. DR. MUSTAFA UZUN
PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
PROF. DR. SAADETTİN ÖKTEN
PROF. DR. SABRİ ORMAN
PROF. DR. SEBAHATTİN AYDIN
PROF. DR. STEPHEN MITCHELL
PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. ÜMİT MERİÇ
PROF. DR. ZEKERİYA KURŞUN

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın / Dr. Coşkun Yılmaz
Prof. Dr. Cengiz Tomar / Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. Cemalettin Şahin
Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşcı / Doç. Dr. Uğur Demir

Yayın Koordinatörü ve Görsel Araştırma
Serkan Osmanlıoğlu / Hasan Yapıcı

İmla ve Tashih
Cemal Toksoy / Serkan Osmanlıoğlu

Fotoğraf
SMEY / İsmail Küçük / Üsküdar Belediyesi / Müellifler

Kapak Fotoğrafları
Kadir Kendüzler (Gülnuş Emetullah Sultan Camii)

Tasarım ve Uygulama
SMEY / Bülent Avnamak

Baskı ve Cilt
BİLNET MATBAACILIK
Dudullu Organize Sanayi Bölgesi Birinci Cadde No: 16
Esenkent-Ümraniye/İSTANBUL

ISBN: 978-605-9719-22-3
İstanbul, Aralık 2017

Kitabın telif hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmedin iktibas yapılamaz.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ
Mimar Sinan Mah. Çavuşdere Cad. No: 35
ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0216 531 30 00 • Faks: 0216 531 32 25

ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX

11-13 Kasım 2016

B İ L D İ R İ L E R

CİLT I

EDİTÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX

DÜZENLEME KURULU

DR. COŞKUN YILMAZ
ZEKERİYA ŞANLIER
PROF. DR. CEMALETTİN ŞAHİN
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
DOÇ. DR. UĞUR DEMİR
DOÇ. DR. YUNUS UĞUR
SAADET GÜL

OTURUM BAŞKANLARI

PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
YRD. DOÇ. DR. ALİM KAHRAMAN
PROF. DR. BEKİR KARLIĞA
PROF. DR. BİLGİN AYDIN
DR. COŞKUN YILMAZ
PROF. DR. DAVUT DURSUN
PROF. DR. EROL ÖZVAR
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
PROF. DR. FİKRET SARICAOĞLU
PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. MAHMUT AK
PROF. DR. MEHMET AKİF AYDIN
PROF. DR. MEHMET AKMAN
DR. MEHMET GENÇ
PROF. DR. MUSA DUMAN
PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN
PROF. DR. TAHSİN GÖRGÜN
PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. UĞUR DERMAN
PROF. DR. VAHDETTİN ENGİN

I. BÖLÜM:

TARİH

İbrahim Ülker
Zekai Mete
Serdar Genç
Yunus Kaplan
Fatih Gürcan
Diren Çakılcı
Arzu Taşcan
Merve Cemile Keyvanoğlu
Coşkun Ünsal
Mahdi İd Er-Rawaiye
Bedia Koçakoğlu

Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi

ARŞ. GÖR. DİREN ÇAKILCI
Akdeniz Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Asya'ya açılan kapısı olan Üsküdar, Dersaadet'e olan yakın konumu nedeniyle, buradaki uygulama ve politikalardan farksız olarak aynı itibarı görmekteydi. Coğrafi konumu nedeniyle iki nokta arasında yer alan doğal engelin, yani Boğazın, yarattığı dezavantajlara rağmen gelişim ve değişimini Dersaadet ile eş zamanlı olarak sürdüren Üsküdar, özellikle XIX. yy'ın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ne giren yeni teknolojileri de ilk olarak kullanan Osmanlı beldesidir.

Bahsi geçen dönemde dünyayı hızla kuşatmakta olan telgraf teknolojisi, 1839 ve 1847 yıllarındaki sonuçsuz kalan tanıtım girişimleri sayılmazsa[1], ilk kez 1855 yılında tamamlanan İstanbul-Edirne-Şumnu hattı ile Osmanlı Devleti tarafından kullanılmaya başlandı. Bahse konu teknolojinin elektrikli telgraf sistemi, diğer adı ile Morse telgrafı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Elektrikli telgraf sisteminden çok önceye ait olan ve Avrupa'da yaygın bir şekilde kullanılan farklı telgraf sistemleri de mevcuttu. Yunanca'daki tele/τηλε (uzak) ve grafin/γραφειν (yazmak) köklerinden neşet ederek "uzağa yazmak" anlamına gelen telgraf, farklı

1 1839 yılında Mellen Chamberlain tarafından Dersaadet'e getirilen telgraf makinesinin tanıtımı ve 1847'de elektrikli telgrafı Beylerbeyi Sarayı'nda Sultan Abdülmecid'e tanıtan Profesör John Lawrence Smith'in devamı gelmeyen girişimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Diren Çakılcı, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876),* [Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015], 5-8.

Foto: Eren Özkapıcı

Claude Chappé

mekanizma ve aletler ile aynı işlevi yerine getiren diğer sistemleri de tanımlamaktadır. Bunlardan en bilineni semofer veyahut optik (havai) telgraftır. Chappé Telgrafı olarak da bilinen bu sistemi burada konu etmemizin sebebi, elektrikli telgrafın kullanımından önce Osmanlı Devleti'nde, hem de tebliğ konumuz olan Üsküdar'da uygulanmış olmasıdır. Kırım Savaşı esnasında müttefiklerinin girişim ve teşviki ile elektrikli telgraf hatları tesis etme kararı alan Osmanlı Devleti, 1855 yılında ilk hattının açılışını yaptığı sıralarda, İngilizler'in Varna-Dersaadet arasında bir denizaltı telgraf kablosu inşa etmelerine ve bu kabloya bağlayacakları bir hattı Pera ve hattın diğer bir kolunu da Boğaz altından geçirerek Üsküdar Selimiye Kışlası'na uzatmalarına izin verdi. Bu girişimler yeni teknolojinin Dersaadet'te kullanımının yaygınlaşmasını sağlarken Anadolu yakasındaki ilk telgraf hattının Üsküdar'a çekilmesine vesile olacaktır. Böylelikle elektrikli telgraf teknolojisi de Üsküdar'da kullanılmaya başlanacaktır.[2]

İlk Telgraf Tecrübesi: Chappé Telgrafı Ve Üsküdar

Claude Chappé[3] tarafından geliştirilen ve XIX. yy'ın ilk yarısında büyük bir kullanım sahasına yayılan bu sistem, yüksek kuleler veya mevcut kale, kilise gibi binaların zirvesine yerleştirilen bir mekanizmanın hareket ettirilmesiyle çalışmaktaydı. Mevzubahis makineye bağlı olan hareket edebilir tahta kolların aldığı her bir pozisyon bir harf veya ifadeyi karşılamakta, azami 10-15 mil ileride bulunan diğer kuledeki gözlemci ise bu mesajı dürbün veya teleskop ile izleyerek, bu sefer kendi kontrolündeki makine yardımıyla ondan gelecek olan manevraları bekleyen daha ileride-

2 Tartışmalı olsa dahi ismini Farsça'daki ulak anlamına gelen "Eskudar"'dan aldığı iddia edilen Üsküdar, asırlar boyunca himaye ettiği haberleşme alanındaki mahiyetini 19.yy'dan itibaren telgrafla sürdürecektir.

3 1763-1805 yılları arasında yaşayan Abbé Claude Chappé ve kardeşi Abraham, geliştirdikleri bu sistem nedeniyle dünyanın ilk telgraf mühendisleri olarak kabul edilmektedirler. Anton A. Huurdeman, *The Worldwide History of Telecommunications*, John Wiley&Sons Press, 2003, 24.

ki kuleye nakletmekteydi.[4] Bu şekilde çalışan sistemde kilometrelerce uzaklıktaki şehirler arasına inşa edilecek belirli sayıda kule üzerinden mesajların bir uçtan diğerine ulaşması sağlanmaktaydı. Napoleon Bonapart'ın askeri faaliyetlerini kolaylaştırmak maksadı ile ilk kez Fransa'da, Paris ile daha kuzeyde yer alan Lille arasında tesis edilen bu sistem, 230 kilometrelik mesafenin 15 kule üzerinden hızla kat edilmesini sağlayarak 1794 yılında çalıştırılmaya başlanmıştır.[5]

Chappé telgrafının Osmanlı Devleti'nde kullanımına işaret eden kaynaklar oldukça azdır. Bazı yayınlarda, Roderic Davison'dan alıntı yapılarak, Osmanlı Devleti'nin telgraf olarak kabul edilebilecek ilk sistemi 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Boğaziçi'nde kullandığına işaret edilmiştir.[6] Davison'un, o tarihlerde Dersaadet'te bulunan Charles MacFarlane'in hatıratından öğrenmiş olduğu

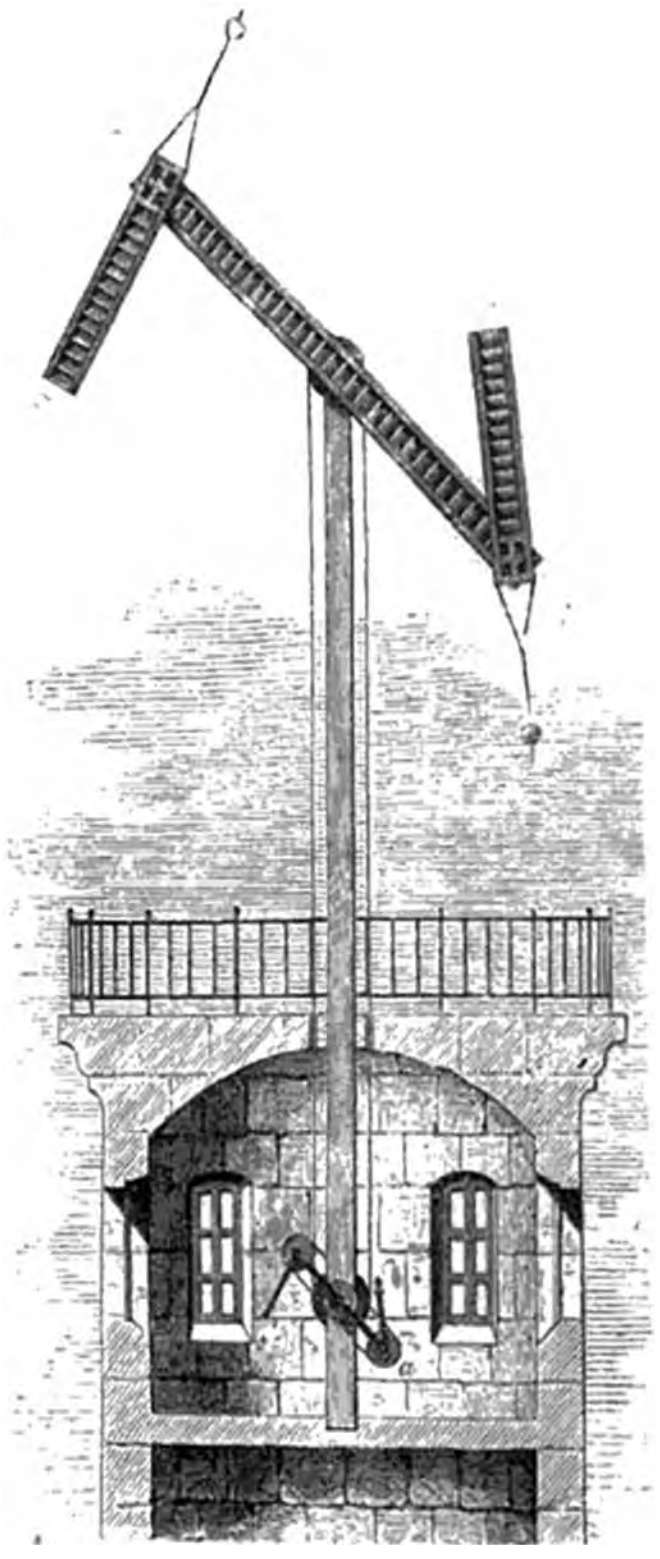

Chappé Telgraf Sistemi Düzeneği. Ken Beauchamp, *History of Telegraphy*, Published by The Institution of Engineering and Technology, London 2008.

4 Ken Beauchamp, *History of Telegraphy,* London 2008.

5 Ken Beauchamp, *History of Telegraphy*, London 2008, 7-8.

6 Örneğin: Özkan Keskin-Ali Sönmez, "Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği", *OTAM*, 25, Bahar/2009, 68.

bu bilgilerin[7] esas kaynağı incelendiğinde, bu tecrübenin detayları da gün yüzüne çıkmaktadır. MacFarlane'in anlatımına göre, Rus gemilerinin Karadeniz ve Boğaz önlerinde sürekli olarak dolanmaları bu tehlikenin anında öğrenilmesi ihtiyacını doğurmuş, Domuzdere'den İstanbul'a kadar, hareket ettirilebilen tahta çubuklardan oluşan, bir telgraf sistemi kurulmuştu. Ayrıca, bir şahsın Üsküdar'dan karşıya, Tophane'ye, geçtiği sırada yaşadığı bir hadiseyi naklederken, bahse konu şahsın, Üsküdar'da bazı Türklerin karşı kıyıya bir mesaj gönderebilmek için çabalayıp durduklarına şahit olması nedeniyle, Tophane'ye geçtiği zaman orada bulunan diğer Türklere yarım saattir karşıdaki arkadaşlarının kendilerine mesaj iletmek için uğraştıklarını aktardığından bahsetmiştir. Buna göre Üsküdar ve Tophane arasında bir Chappé telgraf sistemi kurulduğu ancak verimli bir şekilde işletilemediği anlaşılmaktadır. Anlatımının devamında MacFarlane, başka bir sabahsa Büyükdere ile Tersane arasında benzer bir mesaj gönderiminin gerçekleştirilmeye çalışıldığını ancak Tersane'de bulunan amiralin Büyükdere'den gönderilen emri alıp alamadığının bilinemediğini belirtmiştir. Nitekim, Büyükdere'de emri gönderen yetkilinin bu duruma hiddetlenerek, "Birilerinin karşıdaki görevliye havadaki bu işaretlerin ne anlama geldiğini söylemesi gerekiyor!" dediğini aktarmıştır.[8]

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, 1828 yılında İstanbul'da Chappé telgrafının kullanıldığı açıktır.[9] Kurulan merkezler Büyükdere, Tophane, Tersane ve Üsküdar'dır.[10] MacFarlane'in de bahsettiği üzere bu şebekenin kuruluş sebebi Boğaziçi ve İstanbul'da her an karşı karşıya kalınabilecek olan Rus tehdidinden hızla haberdar olma isteğidir. Nitekim kurulan merkezlerin de, İstanbul'daki önemli askeri mevkiler olduğu görülmektedir. Ancak bu sistemi çalıştırmaya kabiliyeti olan ehil memurların eksikliği istenilen faydanın tamamiyle elde edilememesine sebep olmuştur.

Tebliğ kapsamında konunun detaylandırılması için yapılan araştırma ve öğrenilen ayrıntılar, beş yıl önce Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tesadüf ettiğimiz fakat Osmanlı Haberleşme Tarihi kapsamında tam olarak anlamlandıramayarak tasnif edemediğimiz bazı belgeleri yeniden ele almamıza vesile olmuştur. Chappé telgrafının kullanılmasında birinci derece öneme haiz alet olan dürbünlerden bahseden bu evrak, Osmanlı Devleti'nin söz konusu sistemi 1828 yılındaki

7 Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, Mehmet Moralı (çev.), Alkım Yay., İstanbul 2004, 193-194: Söz konusu yazının farklı bir çevirisi için bkz. Roderic H. Davison, "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", Durdu Mehmet Burak(çev.), *OTAM*, 14, 2003, 347-386.

8 Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828*, London 1829, II, 373-375.

9 Mustafa Kaçar'ın tez çalışmasında, Osmanlı Devleti'nde bu sistemin hiçbir zaman kullanılmadığı iddia edilmiştir. Mustafa Kaçar, *Osmanlı Telgraf İşletmesi (1854-1871)*, [İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1986], 6. Aynı tezin farklı bir yayını için bkz., *Çağını Yakalayan Osmanlı,* Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar (ed.), İstanbul 1995, 45-120.

10 Bölgede sair merkezlerin kurulduğuna ilişkin bilgi henüz mevcut değildir.

İstanbul kullanımından daha sonra sair bölgelerde tesis etmiş olduğuna işaret etmektedir. İngiltere Sefiri Lord Straford Canning tarafından Osmanlı Devleti'ne sunulan teklifle[11], müttefiklerin Kırım Harbi nedeniyle bölgeye geldiklerinde muhaberatın kolaylaştırılması için Tuna Sahili'ne bir telgraf sisteminin tanzimi ve ihdası meselesi Darüşşura-yı Askerî'de görüşülmüş ve bunun gerçekleştirilmesi için Rumeli Ordusu Kumandanı Ömer Paşa görevlendirilmiştir.[12] Kurulacak telgraf sisteminin ne olduğundan bahsedilmemekle birlikte, bu iş için Viyana'dan dürbünler satın alındığının belirtilmesi, Chappé telgraf teknolojisinin burada ihdas edildiğini göstermektedir. Osmanlı ordusu içerisinde cereyan edecek haberleşmeyi kolaylaştırma gayesi ile Varna'dan Şumnu'ya kadar, Tuna boyunca kurulduğu anlaşılan bu sistem, Aralık 1853-Ocak 1854 arasındaki bir tarihte işletilmeye başlanmış ve mevzubahis güzergaha 20 adet dürbün[13] yerleştirilmiştir.[14] Böylelikle, Osmanlı Devleti tarafından, Kırım Savaşı sırasında inşa edilen elektrikli telgraf hatlarından önce, savaş başında Chappé telgrafının ihdas edilerek Tuna hattında kullanıldığı gün yüzüne çıkmaktadır.[15] İlk kez burada bahsedilme fırsatı bulunan bu tespit, Osmanlı haberleşme tarihi bağlamında büyük öneme sahip olmakla birlikte, söz konusu sistemin Osmanlı topraklarındaki kullanımına dair detaylar farklı bir çalışmanın konusu olabilecek kıymettedir.[16]

Claude Chappé grafik kodları

11 Ağustos 1853 tarihli teklif için bkz. BOA., A.AMD., 48/41.

12 BOA., A.MKT.NZD., 88/67; BOA., İ.HR., 330/21272.

13 Her bir dürbün için 450 guruş ödenmiştir. Hakikaten, bu meblağlar elektrikli telgraf hatlarının döşenme masraflarına kıyasla oldukça makuldur.

14 BOA., HR.MKT., 70/8; BOA., İ.HR., 106/5171. Bu hattın faydası görülmüş olacak ki aynı iradede mevcut güzergahın uzatılması için 100 adet dürbünün daha satın alınması ve Ömer Paşa'nın emrine tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.

15 Buna karşılık Rusya'nın da aynı tarihlerde işletmekte olduğu ve Chappé telgraf sistemini kullandığı bir telgraf ağı, Moskova ile Sivastopol'u birbirine bağlamaktaydı. Bu vesile ile gerek Kırım Savaşı'nın seyri gerekse Karadeniz'deki Rus donanmasının manevraları merkezden kontrol edilebilmekteydi. Ken Beauchamp, *a.g.e.,* 14, 103.

16 İstanbul-Edirne-Şumnu-Belgrad hattında telgraf hattı döşenmesi konusunda Osmanlı Devleti'ne yapılan yabancı teklifler arasında yer alan William Fothergil Cooke'un teklifinde de semofer ve dürbün kullanılarak telgraf ihdas edilebileceği anlatılmış, söz konusu sistemin ihdası için

Üsküdar Telgrafhanesi'nin Tesisi

Semofer kurulmuş olan Üsküdar'ın önemine atfen yapılması gereken açıklama Selimiye Kışlası'nın mevcudiyetidir. 1803'te Sultan III. Selim tarafından ahşap olarak inşa ettirilen, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde kâgir olarak yeniden inşası tamamlanan Selimiye Kışlası[17], söz konusu tarihten itibaren, Üsküdar bölgesine askeri bir mahiyet kazandırdı, askeri amaçlarla kullanılmaya başlanan telgraf teknolojilerinin de tatbik edildiği ilk sahalar arasına girdi. Nitekim, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Rus tehlikesi karşısında bir tedbir olarak kurulan Chappé telgrafının yerini, 1856 yılında, yine Rusya'yla yapılan bir savaş sebebiyle, elektrikli telgraf aldı. Selimiye Kışlası ile hızlı ve kolay irtibat kurma maksadı nihayetinde Üsküdar merkezi tesis edildi.

Kırım Savaşı devam ederken, müttefiklerin Balaklava-Varna, Varna-Bükreş arasında kurdukları telgraf hatları vasıtasıyla Avrupa başkentleri ile muharebe sahası arasında doğrudan iletişim kurulmuştu. Akabinde, İngiltere'nin Bâb-ı Âli'ye sunduğu teklifin kabul edilmesiyle Varna'dan İstanbul'a kadar denizaltından bir hat inşası çalışmaları başlamıştı. Eylül 1855 tarihinde Kilyos'tan karaya çıkartılan kablo, Kilyos'tan Tarabya ve oradan da Tepebaşı'na çekilen kara hattıyla Beyoğlu'nda tesis edilen telgrafhaneye bağlanmıştı. İngilizler tarafından inşa edilen ve yine onların riyasetinde işletilen bu hattın Arnavutköy'den geçen teline bağlanan bir denizaltı kablosu, Anadolu Yakası'nda bulunan Kandilli'ye uzatılmış ve oradan Selimiye Kışlası'na bağlanarak buraya da bir merkez kurulmuştu. Arnavutköy ile Kandilli arasına döşenen ve Boğaziçi'nin ilk denizaltı kablosu olan bu çalışma, dönemin ünlü telgraf firması R.S. Newall&Co. tarafından inşa edilmiş olmasına rağmen, kopma ve kesintilere karşı yeterince donanımlı değildi.[18] Kandilli'den karaya çıkartılan kablo, Kandilli-Üsküdar güzergahında inşa edilen ve yer yer ahaliye ait ev ile dükkanlar üzerinden geçirilerek Selimiye Kışlası'na bağlanmıştı. İnşaat çalışması İngiliz memurlar tarafından yapılmış, Osmanlı Devleti sadece Zabtiye Teşkilatı ile güvenlik hizmeti sağlamıştı.[19] Çalışmalar Nisan-Mayıs 1856 tarihinde tamamlanmış ve Kışla-yı Hümâyûn'da bir merkez açılmıştı.

---

yapılacak masrafın diğer sistemlere kıyasla oldukça az olacağı belirtilirken işletilmesinin nisbeten daha maliyetli olacağı vurgulanmıştır. Fakat herhangi bir düşman işgali veya suikast esnasında sadece dürbün ve harf defterlerinin alınarak sistemin farklı bir yere taşınabilecek olmasının da büyük bir avantaj olduğu vurgulanmıştır. Ancak Bâb-ı Âli tercihini elektrikli telgraftan yana kullanmıştır. Mr. Cooke'un teklif defteri için bkz. BOA., İ.HR., 111/5446; BOA., HR.MKT., 76/94.

17 M. Gözde Ramazanoğlu, "Selimiye Kışlası", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* DİA, 36, 2009, 436-437; Alidost Ertuğrul, "XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13, 2009, 295.

18 Yakup Bektaş, "The Sultan's Messenger: Culturel Constructions of Ottoman Telegraphy, 1847-1880", *Technology and Culture*, 41/4, October 2000, 683.

19 BOA., HR.MKT., 131/80.

İngiltere'nin bahse konu şebekeyi kurmasındaki amaç Sefir Straford Canning tarafından, İstanbul'un muharebe sahasına ve Avrupa başkentlerine bağlanarak hızlı haberleşme imkanı sağlanması olarak sunulsa da[20], açılan merkezlerin konumu ve buraların işletilme siyaseti incelendiğinde, söz konusu şebekenin tamamıyla İngiliz Hükümeti ve ordusunun menfaatine olduğu görülmektedir. Nitekim, İstanbul'a uzatmış olduğu şebekeyi mevcut Osmanlı telgrafhanesi olan ve Bâb-ı Âli yanında inşa edilen Telgrafhâne-i Âmire[21]'ye bağlamak yerine, Beyoğlu'nda Sefarethâne yakınındaki binayı telgrafhane olarak belirleyen İngiltere, bu vesileyle kendi sefarethanesi ile doğrudan irtibat tesisini amaçlamıştır.[22] Yine Boğaziçi'nden geçirilerek Selimiye Kışlası'na uzatılan hattın da sadece Osmanlı ordusunun emir-komuta zincirini sağlamlaştırmak maksadından ziyade Üsküdar'da tesis edilen büyük İngiliz asker hastanesi ile doğrudan iletişim kurmak emeline hizmet ettiği düşünülebilir. Çünkü, Kırım Harbi sırasında Üsküdar'da kurulan büyük hastane, binlerce yaralı İngiliz askerinin sevk ve tedavi edildiği en önemli merkezdi. Ünlü hemşire Florence Nightingale de burada görev yapmıştı. İstanbul'da görev yapan Times Gazetesi muhabirinin haberleri sayesinde İngiliz kamuoyu hastaneyi yakından takip ediyor, yaralı askerlerin durumları hakkında sürekli bilgi edinmeyi arzuluyordu.[23] Tüm bunlar, Üsküdar'ı hızlı ve kolay iletişim kurulması gereken önemli bir merkeze dönüştürmüştü.

Masrafları İngiltere tarafından karşılanan bu şebeke Şubat 1857 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nce satın alınarak işletilmeye devam edildi.[24] Ancak Kandilli'den Selimiye Kışlası'na devam eden teller, lüzumsuz olduğu düşünülerek takip eden ayda kaldırılmış ve başka bir hatta kullanılmak üzere depoya nakledildi.[25] Mevzubahis tellere ihtiyaç duyulmaması, bu tarihte Dersaadet ile Üsküdar arasında başka bir güzergahtan irtibat tesis ediliyor olduğunu akla getirmekle birlikte, şebekenin satın alınmasından sonra Osmanlı Devleti'nin Beyoğlu şebekesini kullanımından dolayı İngiltere'ye ödemesi gereken ücretlerin muhasebesi esnasında Anadolu Yakası'ndaki hattın hesaba dahil edilmemiş olması bu hattın

20 BOA., İ.HR., 320/20723.

21 İstanbul'un ilk telgraf merkezi Bâb-ı Âli'de tahsis edilen küçük bir oda olurken çok kısa sürede Alay Köşkü yanında ve sur duvarları üzerinde kâgir bir telgrafhane binasının izni 30 Aralık 1854'te verilmiş, Fossati tarafından projelendirilerek 1855 yılında tamamlanmıştır. BOA., İ.HR., 312/20038; Semavi Eyice, "İstanbul'da İlk Telgrafhâne-i Âmire'nin Projesi (1855)", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 34, İstanbul, 61-72.

22 Diren Çakılcı, *a.g.t.,* 55-56.

23 Cyrus Hamlin, *Among The Turks*, Copyright by Robert Carter and Brot., New York 1877, 227-228; Paul H. Harpin, *The British War Office: From the Crimean War to Cardwell, 1855-1868*, University of Massachusetts Thesis Master of Arts, 1976, 23-24; Orlando Figes, *Kırım: Son Haçlı Seferi*, Nurettin Elhüseyni (çev.), İstanbul 2012, 307.

24 Diren Çakılcı, *a.g.t*., 55-57. Osmanlı Devleti söz konusu şebekenin devri sırasında, İngilizler tarafından ihtiyaten bulundurulan ve 2704 İngiliz lirası olan eşya ve aletleri de satın almıştır. BOA., HR.MKT., 182/59.

25 BOA., HR.MKT., 183/60.

Paris'de uygulanan Chappé Telgrafı

sadece savaş esnasında kullanıldığını düşündürmektedir.[26] Nitekim Bâb-ı Âli'nin Üsküdar beldesiyle idari maslahatın görülmesine dair hususlarda bu hat vasıtasıyla irtibat kurduğuna dair herhangi bir kanıt da yoktur. Aynı zamanda hatların devralınması ile birlikte Osmanlı idaresine geçen telgrafhane ve merkezler de yapılan görevlendirmeler ile Osmanlı hizmetine giren İngiliz memurların görev yerleri arasında da Üsküdar Telgrafhanesi'ne rastlanmamaktadır.[27] Yakup Bektaş, Aralık 1860 sonunda İstanbul'a gelen İngiltere'nin Bağdat Konsolosu Colonel Arnold Kemball'ın[28] raporundan naklen aktardığı bilgiler arasında, 1856 yılında inşa edilen denizaltı kablosunun yetersizliğinden bahsetmektedir.[29] Bu durum, 1857'de kara hattının kaldırılmış olmasına rağmen denizaltı kablosunun işletilmeye devam ettirildiği intibaını uyandırmaktadır. Şu halde, mevcut kabloya bağlanan bir kara telinin Üsküdar'a uzatılmış olabileceği ve buna istinaden bir telgraf merkezi kurulmuş olabileceği düşünülebilir. Ayrıntılar göstermektedir ki Üsküdar'da Kışla-yı Hümâyûn'dan ayrı ve doğrudan Telgraf İdaresi'ne bağlı bir telgrafhanenin 1855 itibariyle açılmış olması kesin değildir. Kaçar da tezinde Üs-

26 Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye 8570 frank ödeme yapılmıştır. BOA., İ.HR., 158/859; BOA., HR.MKT., 254/17; BOA., HR.TO., 233/23.

27 İngiliz memurlar Beyoğlu Telgrafhanesi ile Tarabya'da bulunan kara-deniz bağlantı merkezinde istihdam edilmiştir. BOA., HR.MKT., 185/90.

28 Telgraf hatları konusunda farklı ayrıntıların günümüze ulaşmasına vesile olan Bağdad İngiliz Konsolosu Kemball, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Üsküdar'da ikamet etmiş ve Üsküdar Telgrafhanesi yanında tahsis edilen bir ev de konaklamıştır. Bu husus, Kemball'ın ziyaretinin inşa edilmekte olan Üsküdar-Basra hattı ile doğrudan alakalı olabileceğini akla getirmektedir. BOA., HR.MKT., 361/83.

29 Yakup Bektaş, *a.g.m.,* 683.

küdar Telgrafhanesi'nin suriçinde bulunan Telgrafhâne-i Âmire ile eş zamanlı olarak açılmış olabileceği ihtimalinden bahseder ve kesin bir tarih vermekten kaçınır.[30]

1855-1856 yılları arasında müstakil bir Üsküdar telgrafhanesinin varlığına şüphe ile yaklaşırken[31] 1857 yılı ortalarından sonra Osmanlı Devleti bünyesinde artan telgraf kullanımı nedeniyle Üsküdar'da hala daha bir telgrafhane açılmamış olması, akılda daima bir soru işareti ile birlikte yer alacak ve cevaplanmaya muhtaç olacaktır. 1858 yılında ise Üsküdar'da müstakil bir telgrafhane açılması kaçınılmazdır. Çünkü, Osmanlı-İngiliz antlaşması gereğince Üsküdar-Basra telgraf projesi çalışmaları başlamış ve hemen ertesi yıl başında, 20 Ocak 1859'da Üsküdar ile İzmit arasında telgraf haberleşmesi başladı.[32] Üsküdar Telgrafhanesi, Büyük İskele yanında yer alırken[33], suriçi örneğinde olduğu üzere burada yeni bir bina inşa edildi, kiralama yöntemi seçilerek bir vakıf hanesi kiralandı.[34]

Üsküdar Telgrafhanesi'nde görevli telgraf memurlarının statüsü ve isimleri meselesine gelindiğinde, buradaki memurların, tesisinden Ocak 1861 tarihine kadar sair telgrafhaneler gibi Telgraf Müdürü tarafından tensip ve padişah iradesi ile tayin edildiği görülmektedir. Ocak 1859'da Anadolu hatlarının Üsküdar'a bağlanmaya başlaması ve yeni hatların planlanması burada ilave memurların istihdamını gündeme getirirken[35], sistemli bir görevlendirmenin iki yıl sonra gerçekleştirildiği görülmektedir. Telgrafhanelerin faaliyetlerini ve memurların ast-üst ilişkisini düzenleyen nizamnamenin ilanından sonra, Tersâne-i Âmire'de bulunan baş muvasala memuru ile aynı yetkilere haiz bir baş memurun riyasetinde idare edilmeye başlanan Üsküdar Telgrafhanesi'nde, üç telgraf memuru bulunması kayıt altına alındı. Telgraf memurları gelen ve giden telgrafnamelerin yazışmasını ve ücretlerinin tahsiliyle görevlendirilmiş, baş memur ise bunların yönetimi ve telgrafname içeriklerinin gizliliğinden sorumlu tutulmaktaydı. Memurlar yanında üç mevsül-i muharrerat görevlisi daha vazifelendirilmiş olup bunlar adrese teslim edilmesi gereken telgrafnameleri hızlı bir şekilde sahiplerine ulaştırmakla sorumluydu.[36] Ayrıca tayin edilen bir baş çavuş hatların güvenliğinden

30 Mustafa Kaçar, *a.g.t.,* 109.

31 Arşiv evrakı arasında da bu tarihlere ilişkin herhangi bir görevlendirme veya atfa rastlanmamıştır.

32 BOA., İ.HR., 164/8780.

33 İmre Özbek, "Üsküdar Meydanı'nın Toplumsal Veriler Doğrultusunda Geçirdiği Mekansal Dönüşüm", *II. Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler*, c.II., Zekeriya Kurşun; ve dğr. (ed.), İstanbul 2005, 377.

34 Bkz. 1876 yılına ait bir arşiv evrakında yer alan, Üsküdar'da telgrafhane yapılmış olan bir vakıf hanesinin icarına dair yazışma. BOA., İ.DH., 718/50158. İlerleyen tarihlerde söz konusu telgrafhane binasının durumu ve konumu daha kapsamlı bir çalışmada mesele edilebilecektir.

35 BOA., ŞD., 495/6.

36 Söz konusu habercilerin istihdamında mektup üzerini okuyabilecek derecede okuma-yazma bilmesine dikkat edilmekteydi.

sorumluyken, bir adet kapıcı ve odacı da telgrafhanenin temizlenmesi ve akşam saatinden sonra telgrafhaneye yabancıların girmesini engellemekle görevliydiler. Bu nizamnameye göre yetkileri ve rütbeleri yeniden düzenlenerek maaşları tayin kılınan ve 1861 yılında Üsküdar Telgrafhanesi'nde bulunan memurlar şu şekildeydi[37]:

Görev	İsim	Maaş
Baş Memur	Baha Bey	1250 guruş
Memur	Rıza Bey	700 guruş
Memur	Galib Bey	500 guruş
Memur	Edhem Bey	300 guruş
Baş çavuş, üç mevsül-i muharrerat, bir odacı ve bir kapıcı	---	2300 guruş

Aynı nizamnamede yer alan Dersaadet ve Beyoğlu Telgrafhaneleri ile Üsküdar'daki mevcut memurlar mukayese edildiğinde bazı tespitler yapmak mümkündür. Üsküdar memurlarının yaklaşık on katı memurun Dersaadet, yine yaklaşık beş katı memurun ise Beyoğlu'na tayin edilmiş olması 1861 tarihinde Üsküdar Telgafhanesi'nin henüz çok yoğun olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Anadolu hatlarının Rumeli'ye kıyasla pek geç yaygınlaşması, bu hatların merkezi olan Üsküdar'ın ilerleyen tarihlerde büyümesine vesile olacaktır. Bu tarihte henüz uluslararası şebekeye dahil edilmemiş olan Üsküdar mevkiinin diğerlerinden en önemli farkı ise burada sadece Türkçe haberleşmenin gerçekleştirilmesi ve herhangi bir lisan-ı ecnebiye memurunun tayin edilmemiş olmasıdır. Arşiv evrakında dikkati çeken bazı belgelerden, uluslararası bağlantılardan sonraki tarihlere tesadüf etmekle birlikte telgrafhaneye birçok memurun daha istihdam edildiği anlaşılmaktadır.[38]

Osmanlı Devleti Dahili Telgraf Şebekesi ve Üsküdar

Üsküdar Telgrafhanesi, Anadolu hatlarının ihdası ve özellikle Basra hattının ikmali ile yerel ve uluslararası telgraf haberleşmesinin Asya'ya açılan kapısı olmuştur. Bunun yanında Boğaziçi'ne döşenen denizaltı kabloları ile her iki yakada siyasi, askeri ve ekonomik açıdan önem arz eden merkezlere bağlanan hatların

37 BOA., İ.HR., 181/10062.

38 1868 yılında artan telgraf teatisi yoğunluğunu çözebilmek için Tevfik Efendi sandık memuru tayin edilmiş ve telgrafhanenin muhasebesinden sorumlu tutulmuştur. Bunun yanında İbrahim ve Emin efendiler muhabere memurluğuna, diğer Emin Efendi makineciliğe tayin edilirken, bir nefer mevsül-i muharrerat memuru daha istihdam edilmiştir. BOA., A.MKT.MHM., 421/22.

çoğalması, Dersaadet ve Beyoğlu merkezlerinden sonra, Üsküdar Telgrafhanesi'ni pây-ı tahtın en önemli merkezi yapmıştır.

İstanbul Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi

Bahsedildiği üzere Boğaziçi'ne ilk kablo 1856'da İngiltere tarafından döşetilmişti. Ancak bu tek olmayıp Osmanlı Devleti tarafından da Boğaz suları altına indirilen ve iki yakayı telgraf sistemi ile bağlayan kablolar mevcuttu.

1858 yılı sonunda Dersaadet Telgrafhanesi ile Üsküdar Telgrafhanesi arasında doğrudan bir kablo inşa etmeyi amaçlayan Osmanlı Devleti, Bahr-i Sefid Boğazı ile İskenderiye arasında bir denizaltı telgraf hattı inşa etme imtiyazını alan Levant Telgraf Kumpanyası[39] ile anlaşmış[40] ve Topkapı Sarayı yakınındaki Ahırkapı ile Üsküdar sahilinde bulunan İhsaniye[41] arasına bir kablo döşetmişti. 1859 yılı başlarında tamamlanan bu kablonun inşa tarihinin, Üsküdar-Basra hattının ilk etaplarının açıldığı ve tamamlanması için yoğun çaba sarf edildiği bir tarihe denk gelmesi tesadüf değildi. Osmanlı Telgraf İdaresi bu kablo ile hem iki yaka arasındaki trafiği taşımayı hem de transit telgrafların güzergahını buraya kaydırarak sorunları azaltmayı amaçlamış olmalıdır.

Boğaziçi'ne inşa edilen bu kablonun konumu birçok sorunu beraberinde getirmişti. Boğaz girişi olan bu bölgede birçok geminin çapa atması ve özellikle Ahırkapı ile Demirkapı arasındaki sahil boyunca midye ve istiridye avcılarının kullanmış olduğu aletlerin sürekli olarak telgraf kablosuna zarar vermesi tamir ihtiyacı sonucunu doğuruyordu.[42] Newall firmasına ait CS Elba isimli telgraf inşa gemisinin Varna-İstanbul denizaltı hattı tamiri için bölgeye geldiği Temmuz 1859'da, söz konusu Ahırkapı-İhsaniye kablosu da tamir edilmişti. Ayrıca, arşiv evrakında *eski telgraf halatının ihracı* olarak bahsedilen işlemle de 1856 yılında İngilizler tarafından döşenmiş olan Arnavutköy-Kandilli kablosu su altından çıkartılmıştı.[43] Colonel Arnold Kemball'ın aktardığına göre gerek Arnavutköy-Kandilli gerekse Ahırkapı-İhsaniye kabloları yeterince verimli çalışmamakta ve telgrafnameler çoğu zaman sandallarla karşıya taşınmaktaydı. Kemball'a göre, saatler süren gecikmelere se-

39 Söz konusu Firma R.S. Newall&Co. Firması ile birlikte çalışmaktadır. Bahr-i Sefid-İskenderiye projesinin detayları için bkz. Diren Çakılcı, "Doğu Akdeniz'de Denizaltı Telgraf Bağlantıları: Yunanistan'ın Uluslararası Şebekeye Dahil Edilmesi", *I. Uluslararası Akdeniz Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, 20-21 Ekim 2016, Lefkoşa/KKTC, (henüz yayınlanmamıştır).

40 Söz konusu kablo ve Çanakkale Boğazı'nda Kilidbahir ile Kala-i Sultaniye arasına çekilen diğerinin ücreti olarak firmaya 1670 lira ödenmiştir. BOA., HR.MKT., 272/66.

41 Bugün Harem İskelesi'nin bulunduğu mevki.

42 BOA., HR.MKT., 283/14.

43 BOA., HR.TO., 467/65.

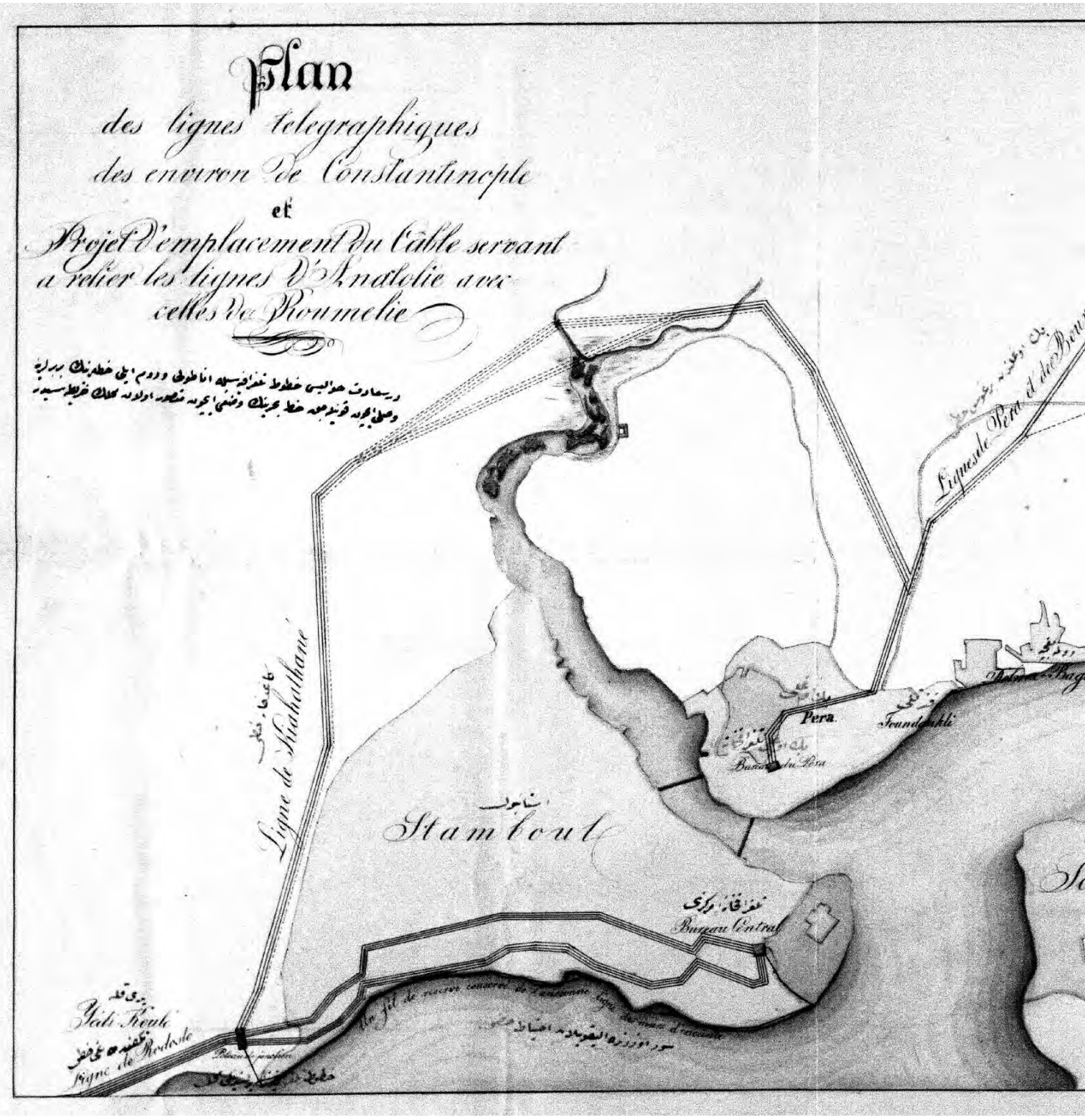

Rumeli Hisarı-Anadolu Hisarı Denizaltı Telgraf Kablosu ve Kara Hatları Projesi Haritası. BOA., İ.HR., 197/11186.

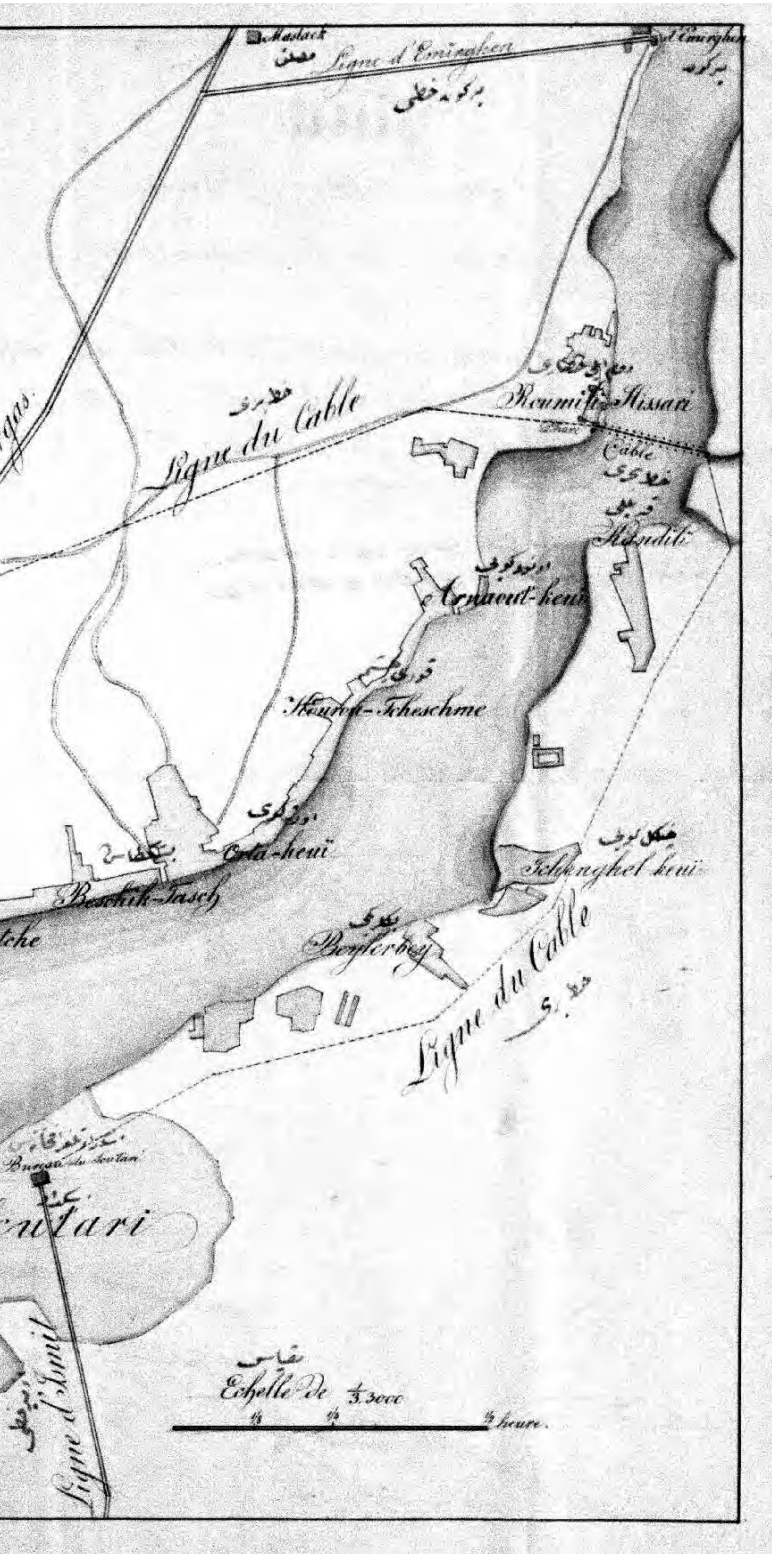

bep olan bu sorunun çözülmesi için Boğazın en kısa mesafelerinde daha güçlü kablolar inşa edilmesi gerekmekteydi.[44]

İnşa ettiği ilk kablonun aylar sonra böyle bir soruna neden olması Osmanlı Telgraf İdaresi'ni bazı tedbirler almaya sevk etmiştir. Maliye Nezareti ile Kaptan Paşa'ya yazılan emirlerle, Ahırkapı ile Demirkapı arası ve Ayazma kıyısı civarlarında midye ve istiridye avının kesinlikle yasaklanması, aynı zamanda gemilerin bu mevki de demir atmalarının önlenmesi istenmişti.[45] Bu tedbirlere rağmen mevcut güzergahta telgraf kablosunun muhafazasında güçlük çekilmesi, İdare'yi daha radikal bir tedbir almaya sevketmişti. Aralık 1859'da, henüz bir yılını tamamlamamış olan bu kablonun Anadolu ve Rumeli Hisarları arasına nakledilmesi karar kılınmıştı. Bu iş için Newall Kumpanyası'nda mühendis olarak görev yaptığı bilinen Mösyö De La More'a

44 Kemball bu önerileri, beraberinde bulunan telgraf mühendisi John Henry Greener ile birlikte yapmıştı. Aynı dönemde Rumeli Hisarı ile Anadolu Hisarı üzerine dikilecek demir direkler arasına havadan bir telgraf teli çekilmesi Lidell tarafındna önerilse de, teknolojik şartlara göre mümkün görülmeyen bu teklif Osmanlı Devleti tarafından da reddedilmişti. Yakup Bektaş, *a.g.m*., 683.

45 *BOA., HR.MKT.,* 283/14.

yetki verilmiş ve bahsi geçen mevkiinin muayenesi istenmişti.[46]Ancak bu işlem üç yıl kadar gecikmeyle gerçekleştirilecektir. Bu süre zarfında mevcut kablonun arıza vermesi, Anadolu'dan gelen telgrafnamelerinin son durağının Üsküdar olmasına ve çok acil olanlarının sandallarla Dersaadet'e taşınmasına sebep olacaktır.[47]

1862 yılında Osmanlı Telgraf İdaresi Baş Mühendisi Mösyö Skolosky'e hazırlatılan raporla, Rumeli ve Anadolu Hisarları arasına döşenecek kablonun inşaası projelendirildi. Buna göre iki hisar arasına indirilecek kablonun 3 kilometre uzunlukta olacağı ve Fransa'da imal edilen yeni bir tür kablonun burada kullanılacağı belirtilmekteydi. Çünkü eski cins kablonun 20000 franklık ücretine karşılık yeni teknoloji ile üretilenin 1500 frank gibi uygun bir ücrete mal edilebileceği ve tamirinin de daha kolay ve masrafsız olacağı öngörülmekteydi.[48] Hazırlanan projede eski hatlara ek olarak Anadolu'da üç, Rumeli'de bir saatlik daha kara hattı inşa edilmesi planlanmıştı. Tüm projenin 33000 kuruşa mal olacağı hesaplanmaktaydı. Proje ile birlikte hazırlanan haritada gösterildiğine göre[49], Üsküdar'dan gelecek telgrafnâmelerin doğrudan Dersaadet'e gönderilmektense Kağıthane'den dolaştırılan transit hatlar üzerinden Yedikule transfer merkezine nakledilmeleri uygun görülüyordu. Dahili muhabereye ait olanlar ise Beyoğlu Telgrafhanesi'ne bağlanan telle buraya nakledilmişti.[50] Böylece Dersaadet merkezinin yoğunluğunun da azaltılmaya çalışıldığı düşünülebilir.

1863 yılında tamamlanan Anadolu ve Rumeli Yakası kara hatlarının güvenliği konusunda da önlemler alınarak, Üsküdar'dan Anadolu Hisarı'na kadar olan mesafe ile Beyoğlu'ndan Rumeli Hisarı'na kadar olan mesafeye birer süvari çavuşu tayin edildi. İki hisar arasında ihtiyaç halinde vazifelendirilmek üzere de bir sandalcı tayin edilmişti.[51] Tüm tedbirlere rağmen, 1864 yılında denizaltındaki kablonun doğal şartlara istinaden kopması değiştirilmesi ihtiyacını gündeme geldi. Ocak 1864'te Kaptan Paşa tarafından tahsis edilen iki büyük sandalla yeni kablo yerine döşendi.[52] Bunun için ihtiyaten bir kablonun depolarda bulundurulması, sorunun kısa sürede çözülmesine vesile olmuştu. Bu nedenle ihtiyat kablosunun inşasından hemen sonra aynı ölçü ve şartlarda bir kablonun daha yedeklenmesi düşünülmüş, Avrupa'ya

46 *BOA., HR.MKT.,* 318/47.

47 *BOA., İ.HR.,* 197/11186.

48 Bu konuda Fransa Telgraf İdaresi'nden alınan görüşte, söz konusu yeni kablo sisteminin Korsika, Toulon ve Cezayir güzergahında denendiği ve başarı ile çalıştığının belirtilmesi etkileyici olmuştur.

49 *BOA., İ.HR.,* 197/11186.

50 BOA., İ.HR., 197/11186.

51 BOA., İ.HR., 205/11778.

52 BOA., A.MKT.MHM., 291/52.

sipariş edilmiştir.[53] Söz konusu kablo iki yıl sonra yine arıza vermiş olacak ki 1866 yılında bir ihtiyat kablosu daha satın alındı.[54] Hisarlar arasındaki kablo uzun yıllar kullanılmaya devam etse de şebekedeki sorunlar iki yaka arasındaki irtibatın etkin çalışmasına mani olmaktaydı. Refik Halit Karay'ın 1903-1904 yıllarına tarihlenebilecek bir anısında, hisarlar arasındaki kablonun arızalı olması nedeniyle Büyükdere'den Beykoz'a telgraf göndermek için Rumeli Hisarı'ndan sonra sandalların kullanıldığı ve Anadolu Hisarı'na bu yolla nakledilen telgraflardan sandal ücreti de alındığı aktarılmaktadır. Refik Halit tarafından tam bir geri kalmışlık örneği olarak gösterilen bu hadise İstanbul şebekesindeki sorunların teknolojinin ilerlemesini ters bir orantıyla takip ettiğini ortaya koymaktadır.[55]

Döşenen Boğaziçi kablosu vasıtasıyla Avrupa Yakası ile hızlı bir irtibat imkanı elde eden Üsküdar Telgrafhanesi, başta Dersaadet ve Beyoğlu Telgrafhaneleri ile olmak üzere akabinde bu telgrafhanelerin bağlı olduğu diğer merkezlerle de muhabere edebilmekteydi.[56] Özellikle hızla örülen Rumeli telgraf hatları ile bölgedeki birçok şehir ile iletişimi hızlanarak güçlenmiş, transit hatlar vasıtası ile de Avrupa merkezlerine ulaşmak mümkün olmuştu.[57]

İki yaka arasında kurulan telgraf şebekesi yanında, konum ve fonksiyonları gereğince Üsküdar Telgrafhanesi'ne bağlanan, bugün İstanbul ve civarında yer alan birçok merkez daha açılmıştı. Özellikle Sultan Abdülaziz dönemine tesadüf eden bu yeni hatlar, Padişah'ın düşkün olduğu av ve çiftlik gezileri nedeniyle, önemli haberlerin hızla ulaştırılması ve gerektiğinde karşılıklı muhaberenin kolayca temin edilebilmesi amacıyla, Anadolu Yakası'nda bulunan kasır ve çiftliklere uzatılmıştır. Anadolu Hisarı'ndan Üsküdar'a kadar mevcut olan tel, 1866 yılında Beykoz'a doğru devam ettirilerek Tokat Kasrı veya çiftliği olarak bilinen çiftlik-i hümâyûna bir hat çekilmişti.[58] 1869 yılında Alemdağ'da bulunan kasr-ı hümâyûna[59] bir telgraf

53 BOA., İ.HR., 210/12167; BOA., İ.HR., 207/11921.

54 BOA., A.MKT.MHM., 368/3.

55 Alim Kahraman, *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*, İstanbul 2005, 249.

56 Sınırlı bilgiler vermekle yetindiğimiz İstanbul telgraf şebekesinin tüm boyutları devam eden çalışmamızda konu edilecek olup kısa zamanda literatüre kazandırılmış olacaktır.

57 Üsküdar Telgrafhanesi ile bazı merkezler arasında telgraf hattı tesis edildiğine dair bir çalışmada yer alan büyük hatanın burada tashihi gerekmektedir. Bosna Hersek'e yapılan telgraf yatırımlarına dair bir makalede, İstanbul ile Bosna arasında kurulacak hattın Üsküdar Telgrafhanesi'nden başladığı ve İzmit-Sivas-Musul üzerinden Bosna'ya ulaştırıldığı aktarılmıştır. Bu bilginin atfedildiği arşiv dosyası incelendiğinde, söz konusu dosyanın özetinde, Basra'nın Bosna olarak yazıldığı ve katalog sistemine bu şekilde girildiği anlaşılmıştır. Arşiv evrakının okunması yerine katalog özetlerinden elde edilen bilgiler ile hazırlandığı ve aculluk eseri olduğu bariz olan böyle metinlerin, hiç değilse asgari seviyede harita bilgisine haiz olunarak yazılması gerektiği tartışmasızdır. (BOA., HR.MKT., 243/65; Turgut Subaşı-E. Bengü Bal, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'e Yaptığı Muhaberat ve Telgraf Hizmetleri", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2, 2015, 45.)

58 *BOA., İ.HR.,* 219/12748. Fatih Sultan Mehmet'in, Tokat şehrinin fetih haberini aldığı sırada burada bulunması nedeniyle, bölgeye bu isim de bir yerleşim kurulmasını emrettiği bilinmektedir. Söz konusu bölge bugün Beykoz İlçesi dahilindedir.

59 Günümüzde Validebağ Korusu dahilinde bulunan ve İzcilik Müzesi olarak kullanılan yapı Sultan Abdülaziz tarafından Sarkis Balyan'a inşa ettirilmiş ve av köşkü olarak kullanılmıştır. (*Maslak Kasırları*, İstanbul 1994, 11.)

Tokat Köşkü

aleti kondu ve Üsküdar Telgrafhanesi'nden Çamlıca istikametini takiple buraya bir tel uzatıldı. Hattın muhafazası için bir başçavuş gönderilmiş ve iş yoğunluğunun artması nedeniyle Üsküdar merkezine bir mevsül-i muharrerat memuru daha tayin edildi.[60] 1875 yılında ise bu sefer idari teşkilatta yeri bulunan Paşakapısı'na Üsküdar'dan bir tel çekildi ve bazı acil haberlerin karşılıklı teatisinde kolaylık ile hız sağlanması için buraya iki de muhabere memuru tayin edildi.[61]

Tebliğ sınırlarımız dahilinde ele aldığımız diğer bağlantılar ise şu şekildedir: 1872 yılında Üsküdar'dan Büyükada'ya bir hat çekilmiş adada kurulan merkez yanında güzergahtaki Kartal'a da bir merkez açıldı. Eş zamanlı olarak, daha önce Tokat Kasrı'na çekilen hat üzerinde bulunan Beykoz'a da bir telgraf merkezi açıldı.[62] Aynı yıl, İzmit şimendüfer hattı işlerinin kolaylaştırılması için Kadıköy'de geçici bir telgraf merkezi açılmış, gelirlerinin masraflarına yetmesi nedeniyle, 1873 yılından itibaren geçici statüsü kaldırılarak Kadıköy Telgrafhanesi işletilmeye devam edilmiştir.[63]

Birden çok merkezin aynı anda açıldığı bir sonraki tarih ise 1876 yılı olmuştur. 1876'da alınan bir kararla Avrupa ve Anadolu Yakası'nda bulunan mevcut merkezlere yeni şubeler eklenmesi planlanmaktaydı. Buradaki amaç, İstanbul şebekesindeki irtibat ve iletişimi güçlendirmek yanında Dersaadet veya bilad-ı selasenin herhangi bir yerinde meydana gelecek yangından her tarafın hızlıca

60 Bu hattın inşaat masrafı 10890 kuruş tutmuş, ayrıca 2676 frank kıymetinde telgraf alet ve eşyası da Avrupa'dan satın alınmıştır. *BOA., İ.DH.,* 601/41886.

61 Söz konusu hat depolarda mevcut eşya ve aletler ile inşa edilmişti. *BOA., İ.DH.,* 703/49175.

62 *BOA., İ.DH.,* 649/45137.

63 *BOA., İ.ŞD.,* 25/145; BOA., A.MKT.MHM., 446/60.

haberdar edilebilmesi ve tedbir ile müdahalenin hızlandırılması idi. İdare depolarında mevcut olan eşya ve tellerin bu proje için yeterli olması da yeni masrafların doğmasını önlemiş ve planın tatbikini teşvik etti. Avrupa Yakası'nda açılan yeni merkezleri bir diğer çalışmaya terk ederek Anadolu Yakası'nda açılan ve Üsküdar'a bağlanan şubelerden bahsetmek gerekirse, Alemdağ'a devam eden mevcut tel üzerinde Çamlıca merkezinin kurulması, Üsküdar'dan Anadolu Hisarı'na devam eden tel üzerinde Beylerbeyi'nde ve Kandilli'de birer merkez açılması ve son olarak Beykoz ve Tokat Kasrı'na devam eden tel üzerinde Kanlıca'ya bir merkez tesisinden bahsedilebilir.[64] Açılan bu yeni dört merkezle birlikte Anadolu Yakası'ndaki telgrafhane sayısı on bire yükselirken Üsküdar Telgrafhanesi'nin muhabere yoğunluğunun da haylice arttığı belirtilmelidir.

Anadolu Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi

1859 yılında açılan Üsküdar-İzmit hattı, adım adım Anadolu'yu kat edip Haziran 1861'de Bağdat'a ulaşmıştı.[65] Ortadoğu'nun en önemli merkezlerinden olan Bağdat'a devam eden hat Gebze, Ankara, Yozgat, Sivas, Diyarbakır, Mardin, Musul ve Kerkük gibi büyük ve sair küçük merkezler üzerinden geçmekteydi. Buralarda büyüklü-küçüklü telgrafhaneler kurulmuştu. Zaman içinde bu merkezlerden uzatılan kollar ile Anadolu'nun kuzey-güney ve doğusuna doğru mesafe kat edilmiş, Gebze'den Bursa ve Konya'ya; Yozgat'tan Samsun ve Sinop'a; Sivas'tan Erzincan, Erzurum, Kars ve Trabzon'a teller bağlanmıştı.[66] Diyarbakır'dan Suriye'ye doğru uzatılan tel 1860'lı yıllarda Halep, Lazkiye, Trablus (Tripoli), Beyrut, Şam, Yafa, Gazze ve Kudüs'e doğru indirilmeye devam etmiş,[67] 1871 yılında Lazkiye'den Kıbrıs'a döşenen denizaltı kablosu ile adaya da telgraf götürülmüştü.[68] Tüm bu hatlar ve burada konu edemediğimiz sair küçük merkezlerin bağlı olduğu yer Üsküdar'dı. Anadolu ve Ortadoğu'dan gelen telgrafların Dersaadet'e veya Avrupa'ya transfer edildiği bir üsse dönüşen Üsküdar Telgrafhanesi, 1870'li yıllarda adeta Asya'nın kapısı olmuştu.

64 *BOA., İ.DH.,* 722/50401.

65 Roderic Davison, a.g.e., 200.

66 Anadolu hatları ve merkezlerini gösteren harita için bkz. Yakup Bektaş, *a.g.m.,* 674. Anadolu hatlarının inşa süreçleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kaçar, *a.g.t.,* 86-104.

67 Eugene Rogan, "Instant Communication: The Impact of the Telgraph in Ottoman Syria", *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, Thomas Philipp, Birgit Schaebler (ed.), Stuttgart 1998, 115-116.

68 Diren Çakılcı, "Kıbrıs'ta Osmanlı Telgraf İşletmesi", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi,* 62 (2015/2), İstanbul 2016, 72.

Uluslararası Telgraf Haberleşmesinin Merkezi Üsküdar

Kıtalar arası telgraf ağlarının ve özellikle Avrupa ile Güney Asya arasındaki telgraf irtibatının başlaması ve birçok koldan güçlenmesini isteyen İngiliz İmparatorluğu, 1857 yılından sonra Hindistan ile hızlı ve kolay haberleşmenin yollarını aramıştı. İngiliz hakimiyetini tehlikeye düşürmesine rağmen kırk günlük bir gecikme sonrası haberdar olunan Sepoy Ayaklanması bu talepleri hızlandırmıştı.

Londra ile Hindistan arasındaki ilk irtibat çalışmaları Bahr-i Sefid Boğazı-İskenderiye projesinin Girit-İskenderiye etabının tamamlanamaması nedeniyle başarısız oldu.[69] Malta'ya kadar getirilen bir başka hattın İskenderiye'ye denizaltından bağlanması da mümkün olmadığından İngiliz Hükümeti kurmak istediği irtibatı denizlerden kara hatlarına taşımaya karar verdi.[70] İşte bu girişim sonucunda, iki kıta arasındaki konumu nedeniyle Osmanlı toprakları biçilmiş kaftandı. Rumeli'de İstanbul ile Viyana irtibatının gerçekleşmiş olması, Londra'nın Anadolu üzerinden Basra Körfezi'ne[71] ve oradan Hindistan'a bağlanmasını mümkün kılmıştı. İnşa edilecek bu kol şüphesiz ki Osmanlı Devleti'nin de menfaatineydi. Henüz Anadolu ve Ortadoğu'da herhangi bir telgraf hattı döşememiş olan Bâb-ı Âli, Üsküdar-Basra hattı vasıtasıyla Asya kıtasında kalan topraklarında da modernleşmenin sembollerinden olan telgraf teknolojisini kullanıma sunmak, bununla birlikte hızlı haberleşme ağı sayesinde merkezi otoriteyi taşrada kuvvetlendirmek istiyordu.[72]

Osmanlı Devleti kendi sınırları dahilindeki böyle bir transit hattın İngiltere kontrolünde olmasına müsaade etmeyerek, kendi memurları tarafından inşa edilmesi ve yine kendi memurlarınca işletilecek telgrafhaneler üzerinden iletişimin tesis edilmesini istemişti. Bu nedenle İngiliz telgraf memurları Osmanlı memuriyetine alınarak hattın inşasında çalıştırıldı.[73] Bunların başında Biddulph gelmektedir. Biddulph Anadolu'dan geçecek hattın inşasında fiilen görev yaparak hattın tamamlanmasına büyük katkılar sağlamıştır.[74] Bu çerçevede inşa edilen ilk hat Üsküdar-İzmit hattı olmuştur.[75] Ocak 1859'da açılan bu hattın devamı 1864 yılı

69 Diren Çakılcı, a.g.m., s. 7.

70 1857 yılı itibariyle Avrupa ile Hindistan'ı birbirine bağlamak için inşa edilen alternatif kollar hakkında detaylı bilgi için bkz. J. M. Adams, "Development of the Anglo-Indian Telegraph", *Engineering Science and Education Journal*, 6/4 (August 1997), 140-148.

71 Üsküdar ile Basra arasındaki hatın güzergahı ve inşa çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Frederic John Goldsmid, *Telegraph and Travel*, London 1874.

72 Ayşegül Okan, *The Ottoman Postal and Telgraph Services in the Last Quarter of the Nineteenth Century*, [Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2003], 95; Deep Kanta Lahiri Choudhury, *Telegraphic Imperialism: Crisis and Panic in the Indian Empire, c.1830,* 2010, 83.

73 Maaşları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmak üzere beş İngiliz memurun İzmit'e gönderildi. (*BOA., HR.MKT.,* 257/65.)

74 Roderic Davison*, a.g.e.,* 199-200.

75 Osmanlı Telgraf İdaresi Baş Mühendisi Skolsky'nin hatıralarından nakleden, Öztürk Emiroğlu, "Polonyalıların Gözüyle XIX. Yüzyıl Üsküdar

sonuna kadar devam etmiş, Üsküdar ile Fao arasına kurulan 1800 mil uzunluğundaki telgraf hattının kesintisiz çalışması ise Şubat 1865'e kadar sarkmıştır.[76]

1865 yılı itibariyle uluslararası haberleşme ağı üzerinden gönderilen transit telgrafnameler de Üsküdar Telgrafhanesi'ne gelmeye başlamıştır. Mesajların, buradan Avrupa Yakası'ndaki merkezlere aktarılarak yine Rumeli'de inşa edilmiş olan transit hatlar vasıtasıyla Avrupa tellerine nakledilmesi, çok uzun mesafelerin kısa sürelerde kat edilmesini sağlamıştır. 1865'ten sonra, yerel ve dahili şebekedeki mevcut önemi, uluslararası şebekede kazandığı statü vesilesiyle iki katına yükselen Üsküdar Telgrafhanesi, artan yoğunluk sebebiyle gittikçe büyümeye devam etmiştir.

Sonuç

Telgraf sistemi, Osmanlı Devleti'nde, birçok mevki ile birlikte ilk kez 1828-1829 tarihleri arasında Üsküdar'da kullandı. Chappé sisteminin kullanıldığı bu optik telgraf teknolojisinden sonra, 1856 yılında İngilizler tarafından Üsküdar bölgesinde elektrikli telgraf telleri çekilmiş ve Selimiye Kışlası'nda bir merkez açıldı. Üsküdar Telgrafhanesi'nin ise 1855 yılı itibariyle açılmış olduğu bilgisi kesin değildir. Ancak, çalışma sonuçları, bu telgrafhanenin 1858 yılı itibariyle mevcut olduğunu kanıtlamaktadır. 1859 ve 1863 yıllarındaki Boğaziçi kabloları vasıtasıyla, iki yaka arasında tesis edilen irtibat sayesinde Üsküdar Telgrafhanesi gelişmeye başlamıştır. 1859 yılında İzmit'in ve 1865 yılına kadar Anadolu ve Ortadoğu merkezleri de dahil olmak üzere Fao'nun Üsküdar'a bağlanması, telgrafhanenin yerel ve uluslararası sahada önem kazanmasını beraberinde getirmiştir. Üsküdar ismi Avrupa ve Asya'da sıkça telaffuz edilmeye başlanmıştır. Uluslararası bir merkeze dönüşen Üsküdar Telgrafhanesi, Rumeli hatlarının da transit hat vasfına kavuşmasına vesile olmuştur.

Telgrafın sağladığı hızlı ve kolay iletişim şüphesiz Üsküdar'ın sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında da seri değişimler yaratmıştır. İki yaka arasındaki doğal engel sebebiyle Dersaadet'i karşıdan seyreden Üsküdar, hızlı haberleşme sayesinde Boğaz'ın dezavantajından kurtulmaya başlamış, Dersaadet'e bir adım daha yaklaşmıştır. Bu çerçevede, zaman ve mekan algısında değişim yaşanması da kaçınılmaz olmuş, Üsküdar'a telgraf telleri ile bağlanan Boğaziçi'nin güzide mevkiileri kıymetlenmiştir.

---

darı", *VI. Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler*, 2, Coşkun Yılmaz (ed.) ; Mustafa Sabri Küçükaşçı (yay. koor.), 66. Francizsek Skolsky'nin anı ve mektuplarından oluşan *W kraju i nad Bosforem* isimli çalışmayı görme imkanımız olmamıştır.

76 *The Atlantic Telegraph: Its History, from the Commencement of the Undertaking in 1854, to the Final Success in 1866*, London 1866, 96-97; Frederic John Goldsmid*, a.g.e.,* 1-2.